CONSIDERAȚII PRIVIND SUBORDONAREA LA NIVELUL FRAZEI ÎN DIALECTUL AROMÂN[1]

MANUELA NEVACI, IONUȚ GEANĂ

1. INTRODUCERE

Lucrarea de faţă priveşte sintaxa frazei în dialectul aromân. Întrucât domeniul subordonării este unul foarte vast, ne vom rezuma la utilizările conjunctivului aromânesc în propoziţiile subordonate, făcând o trecere în revistă şi a utilizărilor conjunctivului în propoziţii principale. Opțiunea pentru acest mod verbal se justifică prin frecvența cu care acesta este folosit în dialectul aromân, în mai multe contexte în comparație cu dacoromâna, unde concurența infinitiv–conjunctiv pare să favorizeze, cel puțin în perioadele mai recente, revitalizarea infinitivului, spre deosebire de dialectul aromân, unde folosirea infinitivului cu valoare verbală este periferică şi neproductivă (Nevaci 2006: 10, Nevaci 2013: 55).

Explicația privind preferința aromânei pentru conjunctiv constă şi în felul în care s-a dezvoltat acest dialect sub directa influență a limbilor balcanice, care au drept caracteristică lipsa infinitivului, ceea ce a determinat, în cazul aromânei, lipsa infinitivului cu valoare verbală (Saramandu 1984: 460).

Pornind de la valorile conjunctivului explicate de Manuela Nevaci (Nevaci 2006: 132–136), vom încerca să vedem în ce proporţie se regăsesc utilizările conjunctivului în subordonate în corpusul nostru. Aşa cum am menționat, vom analiza numai ocurențele conjunctivului din subordonate, nu şi din principale. Redăm totuşi mai jos valorile conjunctivului în principale (Nevaci 2006: 132–133):

– pentru exprimarea nedumeririi, în propoziții interogative: *Cum* ***s-fac****?* ‘Cum să fac?’

– pentru exprimarea ideii de protest, de indignare, în propoziții interogative sau exclamative: *Aclo, ți* ***s-lă veadă*** *ocʷiʷi?*‘Acolo, ce să-ți vadă ochii?’

– arată deliberarea, în construcții coordonate disjunctiv, în care cele două verbe sunt în opoziție semantică: *Tată, ea un cuib!* ***S-****ul* ***ˣau*** *ma* ***s-nu-****l* ***ˣau****?* ‘Tată, iată un cuib! Să-l iau sau să nu-l iau?’

[1] This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2523, title of the project: *Balkan-Romance Convergences in South-Danubian Romanian Dialects (BALKROM)*.

FD, XXXV, Bucureşti, 2016, p. 155–162

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

Corpusul articolului de față îl constituie textele culese din Grecia, Albania şi Republica Macedonia, publicate de Nevaci (2013: 134-182), în care întâlnim graiul fărşerot, pindean, grămostean, precum şi graiurile din Cruşova, Molovişte şi Vlahoclisura. Am inclus totodată textele culese de la aromânii din România, localitățile Camena (Tulcea), Ceamurlia de Jos (Tulcea), M. Kogălniceanu (Constanța), Palazu Mare (Constanța) şi Nicolae Bălcescu (Tulcea), publicate de Saramandu (2007). Considerăm reprezentative aceste texte pentru corpusul nostru, deoarece aparțin etapei contemporane şi includ toate graiurile aromânei.

Exemplele extrase din corpus păstrează sistemul de transcriere din original. Nu am excerptat toate exemplele găsite pentru o anumită situație, dar am făcut unele generalizări privitoare la frecvență. Pentru a parcurge cu o mai mare uşurință exemplele, sursa a fost indicată doar prin abrevierea autorilor (Nevaci 2013 şi Saramandu 2007).

Cât priveşte ordinea în care am exemplificat diferitele tipuri de subordonate, am avut în vedere ierarhizarea sintactică în formă simplă (subiect–complement circumstanțial).

2. UTILIZAREA CONJUNCTIVULUI ŞI A INFINITIVULUI CU VALOARE VERBALĂ ÎN DIALECTUL AROMÂN

Aşa cum am precizat, în aromâna frecvența conjunctivului este mult mai mare comparativ cu dacoromâna. Cu toate acestea, în ciuda caracterului periferic, facem câteva precizări privind modul infinitiv în dialectul aromân. Infinitivul aromânesc are forme „lungi" (toate terminate în *-ri*), moştenite din latină şi corespunde celor patru conjugări din dacoromână:

Conjugarea I	/*-á*/ *cântári*
Conjugarea a II-a	/*-e̯á*/ *vide̯ári*
Conjugarea a III-a	/*-i*/ *fáțiri*
Conjugarea a IV-a	/*í*/ *fudzóri*
	/*-ấ*/ *zburấri*

(Nevaci 2006: 162)

Infinitivul în dialectul aromân are următoarele valori (Nevaci 2013: 59):

• se poate folosi cu verbele *va*, *lipseaşti, prindi* 'trebuie':

(1) a. *Ńelu va* ***mâcari****.* 'Mielul trebuie mâncat'
b. *Ńelu lipseaşti* ***mâcari****.* (Saramandu 1984: 460)
c. *Ńelu prindi* ***mâcari****.*

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

• după verbe de mişcare, ca circumstanțial de scop:

(2) *Nâse-ˣ câftară s-easă a **priimnare** singure.* (Nevaci 2006: 141) ʻEle îi cerură să iasă la plimbare singure'

• cu aceeaşi valoare ca supinul din dacoromână:

(3) *S-ascumse după uşe, sum metura **di arnire** casa.* (Nevaci 2006: 163) ʻSe ascunsese după uşă, sub mătura de măturat casa'.

Cât priveşte morfologia conjunctivului din aromână, acesta are o paradigmă completă, cu patru timpuri, la fel ca în alte limbi romanice (franceza, spaniola): prezent, perfect, imperfect şi mai-mult-ca-perfect. Dintre acestea, prezentul şi imperfectul sunt timpuri sintetice, iar perfectul şi mai-mult-ca-perfectul sunt timpuri analitice[2].

Conjunctivul prezent are frecvență foarte mare în aromână, la fel ca în toate limbile balcanice. Marca acestui mod este conjuncția *să* (realizată şi ca *si*, *s-*, *z-*), din latinescul *si*. La fel ca indicativul prezent (şi din aromână, şi din dacoromână), are forme tari şi forme slabe. Imperfectul conjunctiv se formează cu conjuncția *să* + imperfectul indicativului verbului de conjugat.

Formele analitice de conjunctiv (perfectul şi mai-mult-ca-perfectul) se formează cu prezentul, respectiv imperfectul conjunctiv al verbului *am °*, la care se adaugă participiul verbului de conjugat. Valoarea mai-mult-ca-perfectului conjunctiv este echivalentă cu valoarea de condițional perfect.

Şi prin paradigma completă a conjunctivului, aromână arată preferința pentru formele verbale compuse. Cum tiparul de forme compuse apare nu numai în limbile balcanice, ci şi în unele dialecte romanice, putem spune că aromâna a dezvoltat o tendință romanică în context balcanic (Nevaci 2006: 132).

Ca valori, conjunctivul în aromână exprimă acțiuni:

• reale

*Nâşi s-feațiră soț, **se-avină** deadun.* (Nevaci 2006: 132) ʻEi se făcură prieteni ca să vâneze împreună'

• ireale

***S-nu avea grită**, vrea s-avea ascăpată.* (Nevaci 2006: 132) ʻDacă nu ar fi strigat, ar fi scăpat'

În subordonate, conjunctivul aromânesc este predicatul unor propoziții:

• subiective

*Lipseaşte **să-ńi dați** ună ńile de groşi.* (Nevaci 2006: 134) ʻTrebuie să-mi dați o mie de groşi'

[2] Pentru o descriere detaliată a timpurilor, a formelor şi a valorilor conjunctivului în dialectul aromân, precum şi a preferinței aromânei pentru folosirea conjunctivului, vezi Saramandu 1984, Nevaci 2006, Nevaci 2013.

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

• completive directe *Vrei casă* ***s-adrăm***. (Nevaci 2006: 134)

• circumstanțiale de scop
Chinsiră ***să s-ducă*** *tu ună hoară.* (Nevaci 2006: 135) ʻSe pregătiră să se ducă într-un satʼ

• circumstanțiale de mod
S-măcaț… fără ca ***s-minaț*** *căţănlu di tru loc.* (Nevaci 2006: 135) ʻSă mâncați fără să mișcați blidul din locʼ

• circumstanțiale de timp
Cându ***s-intră*** *câtră-n hoară, ţe si-ˣ veadă ocˣiˣ?* (Nevaci 2006: 136) ʻCând să intre in sat, ce să le vadă ochii?ʼ

• circumstanțiale concesive
Până mâni ***s****-li* ***căftați****, lă greaşte, nâs, nu va le-aflaț.* (Nevaci 2006: 136) ʻPână mâine să le căutați, le spune el, tot nu le veți găsiʼ

• circumstanțiale consecutive
Nu escu di glarile ta ***s****-me* ***arâdă*** *Muta*. (Nevaci 2006: 136) ʻNu sunt dintre cele proaste ca să mă mintă Mutaʼ

• circumstanțiale de cauză
Feațiră numtă şi părinţâl' a lui tut cu gl'eţlu tu inimă era, ***s-nu hibă*** *vâră aumbră.* ʻFăcură nuntă și părinții lui erau tot cu inima strânsă ca să nu fie vreo neregulă'.
(Nevaci 2006: 136)

Pornind de la aceste exemple din bibliografie, vom încerca în cele ce urmează să vedem în ce măsură se regăsesc aceste utilizări ale conjunctivului în propoziții subordonate, pe baza corpusului de texte selectat. Desigur, avem în vedere că nici sursele inițiale consultate de noi, nici exemplele de mai jos nu-şi propun să cuprindă totalitatea utilizărilor conjunctivului aromânesc în propoziții subordonate, aşadar nu ne vom asuma un caracter exhaustiv.

3. SUBORDONATE CONJUNCȚIONALE PE BAZA CORPUSULUI

În corpusul nostru, am identificat următoarele tipuri de subordonate:

• subiective
a. *lipsc̦áşti* ***s-u páşțâ*** *o̦á j̦a* ʻtrebuie s-o pașți oaiaʼ (Saramandu 2007: 6/31)

b. *şțeam° câ lipsc̦áşti* ***s-fac°*** ʻștiam că trebuie să facʼ (Nevaci 2013: 168)

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

c. *lipsẹáşti* ***s-a˜:*** *únâ cánâ fârínâ di mísur°* ‘trebuie să ai: o cană de făină de porumb’ (Nevaci 2013: 169)

d. *nu-˜amărtíe* ***sâ-l ţâném*** *nc×is°* ‘nu-i păcat să-l ţinem închis’ (Nevaci 2013: 179)

e. Va **s-a˜ angătán°** când° eşt- tu cseáni. ‘trebuie să ai grijă când eşti în stăinătate’.

• completive directe

a. *câ nu-ávẹa sármâ cum* ***s-adárâ*** *tóra* ‘că nu avea sârmă cum să facă’(Saramandu 2007: 7/29)

b. *vrẹa* ***s****-u* ***kárâ*** ‘voia s-o omoare’ (Saramandu 2007: 10/16)

c. *ş-eị didẹá* ***s****-lọ-****ascápâ*** ‘’ (Saramandu 200:7: 33/34)

d. *vrẹa* ***sâ****-ń* ***mâcá*** *únâ ọái* ‘voia să-mi mănânce o oaie’ (Saramandu 2007: 3/26)

e. *nu pot* ***s****-©-****agârşést°*** *útă bána* ‘nu pot s-o uit toată viaţa’ (Nevaci 2013: 136)

g. *no˜aţél° múnti vrẹam°* ***s****-l¤-****avẹám°*** *ti tótna* ‘noi am vrut să avem pentru totdeauna acel munte’ (Nevaci 2013: 173)

h. *Cósta… vrẹa* ***s-fácâ*** *númtâ* ‘Costa voia să facă nuntă’ (Nevaci 2013: 175)

i. *şi-˜dẹáde* ***s-mắcâ*** *pắni ş-caş°* ‘şi i-a dat să mănânce pâine şi brânză’ (Nevaci 2013: 179)

j. *préftu nu ştiẹá …****s-u****ℓ****scríe*** ‘preotul nu ştia să-l scrie’ (Nevaci 2013: 181)

• completivă prepoziţională

*nâ erá fríc*ă *pit° cále* ***s-nu pátă*** *ţivá* ‘ne era frică să nu păţească ceva pe drum’ (Nevaci 2013 178)

• circumstanţiale finale

a. *niḍém dọáụli* ***s-adunắm*** *lẹámni tu pâdúri* ‘mergem amândouă să adunăm lemne în pădure’ (Saramandu 2007: 5/23)

b. *vẹárḍâli … li bâgắmu ◡* ***s-kárbâ*** ‘urzicie...le pune să fiarbă’ (Saramandu 2007: 9/26)

c. *baḍ ◡ sári núntru // ta* ***s-nu plâscânẹáscắ*** ‘pui sare înăuntru ca să nu plezneascp’ (Saramandu 2007: 16/10-12)

d. *l'-bâgáị súlâ // ta* ***s-nu pọátâ*** *s-fúgâ kálẹa* ‘i-a pus o ţepuşă ca să nu poată să alunece pielea’ (Saramandu 2007: 21/5-7)

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

e. *víni muyérʦa ti prănʤ° / ta* ***s-prănʤám*** ‘a venit nevasta la prânz ca să mâncăm’ (Nevaci 2013: 184)

g. *nʤsi ßvʦásta ş-stătú* ***s-mˆcâ*** *cu s¤ácçă-sa* ‘merse nora şi stătu să mănânce împreună cu soacra sa’ (Nevaci 2013: 144)

h. *no˜ cataçDisím°* ***s-avém°*** *no˜ cumánda* ‘noi ne străduim să avem noi comanda’ (Nevaci 2013: 146)

i. *s-t¤árnă ßvʦásta la părínte* ***s-aştʦáptă*** *pri gustí˜a/ pri măcárʦ pắne* ‘se întoarce nora la părinte să aştepte oaspeții, să mănânce’ (Nevaci 2013: 154)

f. *ápa s-bágâ ta* ***s-Ñárbâ*** *tu un° tinÌiré* ‘apa se pune ca să fiarbă într-o cratiță’ (Nevaci 2013: 170)

j. *s-anvâlʦáşti tâvắlu cu únâ câpáÕi ta* ***s-aburʦáËâ*** *mâcárʦa* ‘se acoperă tava cu un capac ca să se aburească mâncarea’ (Nevaci 2013: 171)

k. *s-trʦáți prit° únâ sítâ cu gúvili mắr- ta* ***sâ s-adárâ*** *sármi* ‘se trece [foaia de plăcintă] printr-o sită cu gările mari ca să se facă fărâmițe’ (Nevaci 2013: 172)

l. *s-mintʦáşti mâcárʦa* ***sâ s-m¤áxi*** *pipérÕili* ‘se mestecă mâncarea ca să se înmoaie ardeii’ (Nevaci 2013: 173)

• circumstanțială de timp

pắnâ ***s-ʦáisă*** *nafoáră / şédu‿ŋ‿cásâ / âțvʦásta cu γrambólu* ‘până să iasă afară, şezu în casă mireasa cu mirele’ (Saramandu 2007: 6/22)

• circumstanțială de mod

ş-lândiʤắ fĉórlu fắrâ ***sâ-l dukáscâ*** *mắ-sa* ‘şi se îmbolnăvi băiatul fără ca mama să-şi dea seama’ (Saramandu 2007: 12/1)

4. CONCLUZII

Am observat, în lucrarea de față, că textele culese recent (secolul al XXI-lea) confirmă bibliografia de specialitate, bazată pe texte culese începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea – mai ales prin studiile lui Weigand (1895), continuând în secolul al XX-lea cu texte şi analize aparținând lui Per. Papahagi (1905, 1909), Th. Capidan (11930, 932), Matilda Caragiu-Marioțeanu (1975) şi Nicolae Saramandu (1969, 1984), Manuela Nevaci (2006, 2013), printre alții.

O pondere mare a subiectivelor se construiesc după verbe modale (cu sensul lui *a trebui*), în exemplele excerptate. Nu am excerptat toate exemplele, însă am identificat foarte multe cu regentul *lipsʦaşti* ‘trebuie’.

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

Având în vedere textele alese de noi, ne-am fi aşteptat la o frecvență mai mare a completivelor directe (ca şi în dacoromână, după verbe precum *a vrea*, *a putea* sau *a şti*). Cu toate acestea, am identificat suficiente subordonate completive directe.

Deloc surprinzătoare este însă folosirea pe scară largă a conjunctivului aromânesc în circumstanțiale, ponderea cea mai mare având-o circumstanțialele de scop (finale), după o gamă variată de verbe, după cum reiese din exemplele de mai sus. În dacoromână, propozițiile s-ar transpune fie cu conjunctivul, fie cu supinul sau infinitivul prepozițional.

Aşadar, conjunctivul în dialectul aromân se foloseşte frecvent. În afară de modul conjunctiv, formele de conjunctiv ajută la formarea altor moduri şi timpuri în acest dialect. Vitalitatea conjunctivului în aromână întăreşte o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic (Nevaci 2013: 55), acolo unde dacoromâna, mai ales sub influența recentă a celorlalte limbi romanice şi a englezei, preferă structurile cu verb la infinitiv.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Capidan 1932 – Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân***,** Bucureşti.

Caragiu-Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână*, Bucureşti.

Caragiu-Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord şi sud-dunăreană*), Bucureşti.

Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură şi valori*, Bucureşti.

Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Curs de aromână. Descrierea dialectului. Texte. Glosar*, Bucureşti, Editura Universitară.

Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Bucureşti, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

Sandfeld 1930 – Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.

Saramandu 1969 – Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în FD, VI, 1969, p. 155–162.

Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423–475.

Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti.

Weigand 1894–1895 – Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I–II, Leipzig.

CORPUS

Nevaci 2013: – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Bucureşti, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti.

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)

CLAUSE SUBORDINATION IN THE AROMANIAN DIALECT. CORPUS ANALYSIS

ABSTRACT

This article deals with the use of the Aromanian subjunctive in embedded clauses. Starting from the description of the use of the Aromanian subjunctive in the literature of the late 19th – early 20th century, we will take a look at the way it is used in contemporaneity (field research carried out in the second half of the 20th century towards the beginning of the 21st century by Nicolae Saramandu and Manuela Nevaci). The rare use of the Aromanian infinitive with a verbal value (one of the features of the *Balkan Sprachbund*) leads to the high frequency of the use of the subjunctive where other Romance would use the infinitive. Thus, we have identified subjunctives as predicates of subject clauses, direct object clauses, prepositional object clauses, noun complement clauses and various adverbial clauses (mainly purpose and time).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

BDD-A24899 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:27:45 UTC)